

הסוגיא העשרים וארבע – אסור לאדם שיהלך על גבי עשבים בשבת (ק ע"ב 11-19)

(א) **אמ' רמי בר אבא א"ר אסי: אסור לאדם שילך על גבי עשבים בשבת משום שנא': ואץ ברגלים חוטא.**

(ב) **תני חדא: אסור לילך על גבי עשבים, ותניא אידך: מותר.**

(ג) [1] **לא קשיא: כאן בימות החמה, כאן בימות הגשמים.**

[2] **ואיבעית אימא: הא והא בימות הגשמים, לא קשיא: הא דסים מסאניה, הא דלא סים מסאניה.**

[3] **ואיבעית אימא: הא והא דסים מסאניה ולא קשיא: הא דאית ליה עוקסה, הא דלית ליה עוקסה.**

[4] **ואיבעי' תימ': הא והא דלית ליה עוקסא ולא קשיא: הא דאיכא שדכא, הא דליכא שדאכא.**

(ד) **והשתא דקימא לן כר' שמעון, כולהו שרו.**

חילופי הנוסחאות

[4] **לא קשיא** בענף **מד** ובקטע **כריכה**⁵¹⁸ מופיע קודם לחילוק הראשון שבסוגייתנו חילוק נוסף: "הא בלחין הא ביבשים". חילוק זה חסר בענף **או**. היעדר הצעה זו בענף **או** וברוב הראשונים (רי"ף, הלכות גדולות [ז כז, עמ' קמ] ואף בחיבורים אשכנזיים כגון פסקי הרא"ש והגהות מימוניות [שבת א ג] (ראו דקדוקי סופרים [קסה ע"א, אות ל]) תומך בהשערה שמדובר בתוספת מאוחרת. הצעה זו ניתוספה ככל הנראה בהשראת הסוגיא הקודמת אשר בה נזכר חילוק זה, וכבר העיר ריצ"ד (עמ' קנג) על הדמיון בין האוקימתות שבסוגייתנו לאוקימתות שבסוגיא הקודמת. [6] **עוקסה** כ"י וטיקן: "עקיצה"; כ"י מינכן: "עוקצה"; קטע **כריכה**⁵¹⁸: "עוקצא"; דפוס פאס: "עוקצי". [8] **והשתא דקימא לן** כ"י וטיקן: "והשתא דקימא"; כ"י מינכן: "והאידנא דסבירא"; דפוס ראשון: "והאידנא דקימא"; קטע **כריכה**⁵¹⁸: "והשתא קיימ".

מסורת התלמוד

[1] **אסור לאדם שילך ויקרא רבה ד ב** (עמ' פה); ירושלמי ביצה ה ב, סג ע"א = ירושלמי עירובין י ח, כו ע"ב; תוספתא שבת ט יד (עמ' 39). [4] **כאן בימות החמה כאן בימות הגשמים** עירובין נו ע"ב; לעיל בסוגיא הקודמת, 'שרשי אילן', ק ע"א-ק ע"ב; ראש השנה כד ע"א; מועד קטן יא ע"א. [8] **והאידנא/והשתא דקימ/דסבירא** שבת צה ע"א; פסחים ד ע"א.

רש"י

ואץ **ברגלים חוטא** אלמא הלוך נמי חטא קרי ליה, והכא איכא חטא שתולש עשבים. **לחים** אסור, דהוי תולש, אבל יבשין כתלושין דמו. **סיום מסאני שרי**. לא **סיום מסאני** אסור, שהעשבים נדבקים בקשרי אצבעותיו ונתלשין. **עוקצא** אשפי"א כפול מתחתיו, והעשבים נכנסין שם ונתלשין. **שרכא** פתילה ארוכה, שהעשב ארוך אסור. כר' שמעון – דאמר דבר שאין מתכוין מותר.

פירוש הסוגיא

תקציר

בסוגיא הקודמת נידונה המשנה שאסרה לישוב על גבי שורשים הגבוהים מן הארץ שלושה טפחים. ההקשר האסוציאטיבי הביא את בעלי הגמרא לקבוע כאן את הדרשה "אסור לאדם שילך על גבי עשבים בשבת, שנאמר: גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא" (א). מדרשה זו עולה לכאורה שהאיסור ללכת על גבי עשבים בשבת נדרש מן המילים 'ואץ ברגלים חוטא'. ברם מעיון במקבילה הארץ ישראלית של מדרש זה נראה יותר שהדרשה המקורית לא קשרה בין ה'רגלים' שבפסוק לבין ההליכה שבדרשה אלא הביאה מספר דוגמאות כלליות לבחירה בדרך הרעה, כולל בחירה ללכת בשבת בשביל שיש בו עשבים וקוצים. דרשה זו הגיעה לבבל ושם שינו אותה – בכוונה או עקב מסירה יוצרת – על ידי הסבתה לעניין הליכה ברגליים על גבי עשבים בשבת.

בפיסקא (ב) של הסוגיא מסופר על קיומן של שתי מסורות מנוגדות בנוגע לאיסור ללכת על גבי עשבים וקוצים בשבת. גם בספרות המקבילה מצאנו שיטות שונות בנושא זה. בפיסקא (ג) מופיעים ניסיונות לפשר בין שתי הגישות על ידי הצעת חילוקים שונים. ריבוי החילוקים המופיעים בפיסקא חורג אפילו מן הרגיל בתלמוד הבבלי, ונראה שריבוי החילוקים מרמז על התאמצות מיוחדת של בעלי הגמרא, שביקשו לחזק את תקפותה של המסורת המשנית והמקלה. השלב הכרונולוגי הסופי של הסוגיא, הסותר לחלוטין את התפיסה שאסרה לילך על גבי עשבים בשבת (ד), מבית מדרשם של הגאונים הוא. הנימוק שלפיו הליכה על גבי עשבים היא בבחינת 'דבר שאינו מתכוין' ולכן מותרת בשבת הוא נימוק בבלי, וספק רב אם היה משכנע את אלו מחכמי ארץ ישראל שהחמירו בזה.

מבוא

בסוגיא הקודמת נידונה המשנה שאסרה לישוב על גבי שורשים הגבוהים מן הארץ שלושה טפחים. ההקשר האסוציאטיבי הביא כפי הנראה את בעלי הגמרא לקבוע כאן את דרשתו של רמי בר אבא: "אסור לאדם שילך על גבי עשבים בשבת, שנאמר: ואץ ברגלים חוטא". מדרש זה שהובא בסוגייתנו נסמך על חלקו השני של הפסוק: **גַּם בְּלֹא דַעַת נֶפֶשׁ לֹא טוֹב וְאָץ בְּרַגְלִים חוֹטֵא** (משלי יט ב), ואילו בסוגיא הבאה מובאת דרשה נוספת של רמי בר אבא העוסקת בחלקו הראשון של הפסוק, ועניינה: האיסור לכפות יחסי אישות.

(א) אסור לאדם שילך על גבי עשבים בשבת

בפיסקא (א) של הסוגיא מובאת הדרשה "אסור לאדם שילך על גבי עשבים בשבת, שנאמר: גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא". לכאורה, האיסור נדרש מן המילים "ואץ ברגלים חוטא", וכפי שפירש רש"י: "ואץ ברגלים חוטא – אלמא: ה'לך' נמי חטא קרי ליה, והכא איכא חטא, שתולש עשבים". ברם במדרש הארץ ישראלית ויקרא רבה ד ב (עמ' פה) מצויה מקבילה לדרשה זו, הנראית מקורית יותר, שאמנם מזכירה פסוק זה והלכה זו, אך עולה ממנה שהאיסור נדרש מפסוק אחר:

גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא (משלי יט ב) — [1] אמ' רב ביבא בר אבינא: לאורח שהיה רגיל לבוא עם הנץ החמה ושכח ושימש מטתו קודם הנץ החמה, בלא ידע בלא טוב. ואילו ידע ושימש — על אחת כמה וכמה. ולא עוד אלא: אץ ברגלים חוטא. [2] יצחק בר שמואל בר מרתה משום רב: היו לפניו שתי חנויות, אחת מוכרת בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבילה, ושכח ולקח מזו שמוכרת בשר נבילה — בלא ידע בלא טוב. אילו ידע ולקח — על אחת כמה וכמה. ולא עוד אלא: אץ ברגלים חוטא. [3] ר' יוחנן פתר קרייה לעניין שבת. היו

לפניו שני שבילין, אחד שפוי ואחד מלא קוצין וצרורות, שכח והלך בזו שמלא קוצין וצרורות, בלא ידע בלא טוב. אילו ידע והלך – על אחת כמה וכמה. ולא עוד אלא: אף ברגלים חוטא.

דרשה מקבילה זו מופיעה בתוך מכלול של שלוש דרשות הבנויות כולן בהתאם לדגם משותף המתבסס על הפסוק הנזכר. מהותו של הדגם, כך היא: שתי אפשרויות היו מוצבות בפני אדם; האחת מותרת והשנייה אסורה. בעטייה של שכחה הוא בחר באפשרות האסורה שהביאתו לידי חטא. לחטא מעין זה, שנעשה בלא ידיעה מראש, מתאימה הפסוקית "גם בלא דעת נפש לא טוב". מכאן שלו היה בוחר בידעין באפשרות האסורה, על אחת כמה וכמה שהמעשה היה נחשב לשלילי, וכך מתפרש סופו של הפסוק: "ואף ברגלים = חוטא". כל אחד מהדרשנים מציג דוגמה משלו המתאימה למודל ספרותי זה ועל פי איסור ידוע מראש.

ברור אפוא כי גם דרשתו של ר' יוחנן, ¹ "לעינין שבת", אינה מקור לאיסור להלך על גבי עשבים בשבת, איסור שעליו אנו שומעים מכללל, ² אלא הדגמה גרידא של הדגם הספרותי הנ"ל על פי איסור ההליכה על גבי קוצים וצרורות. כיצד אפוא עלינו לפרנס את שתי הדרשות: זו שבסוגייתנו עם זו שבויקרא רבה? אפשר שהדרשה המצויה במדרש ויקרא רבה היא המקורית. היא לא קשרה בין ה"גללים" שבפסוק לבין ההליכה שבדרשה אלא הביאה מספר דוגמאות כלליות לבחירה בדרך הרעה, כולל בחירה ללכת בשבת בשביל שיש בו עשבים וקוצים. דרשה זו הגיעה לבבל ושם שינו אותה – בכוונה או עקב מסירה לקויה – על ידי הסבתה לעניין הליכה ברגליים על גבי עשבים בשבת.

(ב) תני חדא אסור לילך על גבי עשבים ותניא אידך מותר

כאמור, ההלכה שלפיה אסור לילך על גבי צרורות וקוצים בשבת היתה מקובלת בארץ ישראל האמוראית. גם בתקופת התנאים היו שסברו שאסור לילך על גבי עשבים בשבת. בתוספתא שבת ט יד (עמ' 39) נמצא: "התולש – בן בימינו בין בשמאלו – הרי זה חייב. באחת ידו, ברגלו, בפיו ובמרפקו, או שהיה מהלך על גבי הארץ ונתנו צרורות מתחת רגליו ונפלו על גבי עשבים ותלש – פטור". הרי שאפילו הליכה הגורמת בעקיפין לתלישה אינה מותרת לכתחילה, ורק בדיעבד, אם עשה כן, פטור. אמנם, בצמוד למסורת זו הובאה מסורת מנוגדת: "מהלך אדם על גבי עשבים ועל גבי צרורות בשבת ואינו חושש". ³ שתי מסורות אלו מקבילות אפוא למסורות שנקבעו בסוגייתנו: "תני חדא: אסור לילך על גבי עשבים, ותניא אידך: מותר". ⁴

1 במשפחה הספרדית (ראו מיליקובסקי, ויקרא רבה, עמ' 22) של כתבי היד של ויקרא רבה (כתבי היד אוקספורד⁵¹, אוקספורד⁵² וירושלים, אך לא בכ"י טורונטו!) מובאת הדרשה בשם ר' יצחק, אך בכל יתר עדי הנוסח כבדפוס: "ר' יוחנן". במקבילה בתנחומא (ויקרא ו) מובאת דרשה זו בשם ר' יצחק בר שמואל בר מרתה, אמורא בבלי מן הדור השני, תלמידו של רב (ראו אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 202). אבל ייתכן ששמו של ר' יצחק בר שמואל בר מרתה הגיע מן הדרשה הראשונה (בתנחומא מובאת דרשתו של ר' יוחנן ללא שם! עיינו הערות מרגליות על אתר. על התופעה הכללית של טשטוש שמות בעלי התנחומא ראו במבואו של מרגליות למדרש ויקרא רבה, עמ' XIV).

2 הלכה זו ידועה לנו ממקור ארץ ישראלי נוסף: ירושלמי ביצה ה ב, סג ע"א = ירושלמי עירובין י ח, כו ע"ב. וראו הערות פרנצוס (ביצה, עמ' 222).

3 לפי פירושו של ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 142) אין מחלוקת בתוספתא. לשיטתו, הסיפא שהתירה הליכה על גבי עשבים דיברה דווקא "במקום שאינו מתכוין לתלוש". ברם פירוש זה קשה מאוד, שהרי גם התיאור המופיע ברישא: "שהיה מהלך על גבי הארץ ונתנו צרורות מתחת רגליו ונפלו על גבי עשבים ותלש", אינו נראה כמתייחס לתלישה מכוונת.

4 אפשרות נועזת שלא ניתן לשלול לחלוטין היא שה"תניא אידך" שבסוגייתנו מייצגת ברייתא בבליית ולא דווקא מסורת תנאית אותנטית. המסורת המחמירה הופיעה במפורש ואילו המסורת המשנית, המקלה, הופיעה בסגנון פרגמנטרי, חסר ביסוס של ממש. אם כנה השערה זו ייתכן שהמסורת השנייה שהובאה בתוספתא היא תוספת מאוחרת על פי סוגייתנו.

(ג) הצעות חילוקים בין שתי המסורות

החילוקים המופיעים בפיסקא זו הם ניסיון ראשון להפיג את המתח שבין שני המקורות הסותרים. הצעת ארבעה או חמישה חילוקים שונים אינה תופעה שכיחה בתלמוד הבבלי, ונראה שריבוי ההצעות מרמז על התאמצות מיוחדת של בעלי הגמרא שביקשו לחזק את תקפותה של המסורת המשנית שבוטאה ב'תניא אידך'.⁵ נעיר אפוא בקצרה על כל אחד מהחילוקים⁶ שהוצעו על ידי בעלי הגמרא:

[1] החילוק הראשון: "לא קשיא: כאן בימות החמה, כאן בימות הגשמים", הועלה בהקשרים אחרים בתלמוד הבבלי במספר מקומות: עירובין נו ע"ב; לעיל בסוגיא הקודמת; ראש השנה כד ע"א; מועד קטן יא ע"א.

[2] לפי החילוק השני: "הא דסיים מסאניה, הא דלא סיים מסאניה", כלומר: "כאן כשנעל נעליו, כאן כשלא נעל נעליו". רש"י פירש: "סיים מסאני – שרי; לא סיים מסאני – אסור, שעשבים נדבקים בקשרי אצבעותיו ונתלשין", וקרוב לכך, בלא נימוק, כתב הר"ף: "דסיים מסאני – מותר; דלא סיים מסאני – אסור".⁷

[3] החילוק השלישי: "הא דאית ליה עוקסה, הא דלית ליה עוקסה", כלומר: "כאן כשיש לנעל מעין עוקץ חד וכאן כשאין לה עוקץ",⁸ ונראה שהחשש הוא שחד הנעל יחתוך את העשבים.

[4] בחילוק הרביעי נזכר המונח 'שדכא', 'שדאכא'. בגנזי קדם⁹ פרסם לוי תשובת גאון מכתב יד:¹⁰ "ומה הן שדאכין שורשן של עשבים". מאידך, בערוך (ערך שדכן) הביא פירוש אחר: "שדאכין: ענפים ארוכים שמשתלחין ומשתדכין באשר לפנייהם כי שידוך כלשון קשירה הוא".¹¹ סוקולוף (שם) כתב כשניהם: "perh. [=perhaps] branch, root (etym. [=etymology unknown])". ברם דומה שהגאונים לא הכירו את משמעותה המדויקת של המילה וניסו להציע אטימולוגיה ופירוש מחדשים על פי ההקשר.¹² ונראה שגם רש"י פעל באותה שיטה של מציאת 'אטימולוגיה עממית': "שדכא = פתילה ארוכה שהעשב ארוך". שדכא = שרכא = שרך = פתילה.

(ד) והשתא דקימא לן כר' שמעון

השלב הכרונולוגי הסופי של הסוגיא הוא המסמר האחרון בארון הקבורה של התפיסה שאסרה לילך על גבי עשבים בשבת. הנימוק שלפיו הליכה על גבי עשבים היא בבחינת 'דבר שאינו מתכוין' ולכן מותרת בשבת הוא נימוק בבלי, וספק רב אם היה משכנע את אלו מחכמי ארץ

5 אם נכונה ההשערה שהעלינו בהערה הקודמת הרי שהמוטיבציה של בעלי הגמרא לנסות לבסס בכל מחיר את המסורת המשנית מובנת עוד יותר.

6 ראו במדור חילופי הנוסחאות לשורה 4 מה שכתבנו בעניין החילוק הנוסף שבענף מר.

7 השוו רבינו חננאל (ק ע"ב ד"ה ואמרינן, עמ' ריט) בניסוח אחר.

8 בדפוסים שלנו איתא ברש"י: "עוקצא – אשפי"א, כפול מתחתיו, והעשבים נדבקים שם ותולשין". דא עקא, לעז זה ליתא בבתי היד פאריס ואוקספורד. ואילו בכ"י מינכן איתא: "אשפיפיא" (ראו דקדוקי סופרים [קצו ע"ב אות ט]). ולפי עדות בעל דקדוקי סופרים (שם), בדפוס פאס: "אשפיטא". באוצר הלעזים (עמ' 36) התלבטו הרבה בעניין זה וקבעו: אישפיא"ה = espie = מסמר (על פי גירון גרמני!). ונראה להציע: אשפר"א = aspre = עוקץ, חוד; ראו מילון קוטגרייב, ערך הנ"ל. ולעצם פירוש המילה ראו ערוך, ערך עקס; רבינו חננאל (ק ע"ב ד"ה ואמרינן, עמ' ריט); סוקולוף, מילון ארמית בבלי, עמ' 848.

9 גנזי קדם, ד, עמ' 19 = אוצר הגאונים, עמ' 76.

10 כ"י אוקספורד, קטלוג קאוולי 2835 (Bodleian Library Heb.c.27). לוי (שם, עמ' 16) שיער שרב צמח גאון הוא שחיבר תשובה זו.

11 ראו גם אצל סוקולוף (מילון ארמית בבלי, עמ' 1112) בהפניות שם. פירוש הנראה קרוב מצוי בדברי רבינו חננאל (שם): "שראני! עשבים יבשים והן כגון פרוע מתלעתה". פירוש המילה פרוע = פרוע = ענפים; ואילו למילה מתלעתה אין לכאורה מובן (קריאתו של המהדיר בהערה 165: "ומתלעקה", שגם לא אין מובן, אינה מסתברת כלל). ברם אפשר שהכוונה היא למילה מתע = מאתע = ארוכה/ים, שמבחינה גרפית קרובה למתלעתה.

12 ראו טענה דומה של לעף המצוטטת אצל סוקולוף, שם.

ישראל שהחמירו בזה. הרי בתלמוד הירושלמי לא התפתח מושג מופשט ומוחלט, 'דבר שאינו מתכוין',¹³ שממנו ניתן היה לגזור התייחסות למקרה מעין זה שבסוגייתנו.

לפחות שתי ראיות מוכיחות את איחורה של שכבה זו בסוגייתנו וקובעות אותה בתקופת הגאונים. ראשית, ממספר מקורות אנו למדים על כך שלשון 'והאידנא' או 'והשתא' – הוספה מאוחרת מתקופת הגאונים היא. כך לדוגמה בהגהות מימוניות (שבת כא ב) בעניין אחר: "...והא דאמרינן האידנא וכו' אינו לשון בעל התלמוד אלא בדורות האחרונים הוגה...".¹⁴ שנית, מניתוח תשובת הגאון שהוזכרה לעיל עולה שהשואל כלל לא הכיר תוספת זו בסוגיא עד שנצרך לשאול את הגאון "והלכתא מאי?":

ועוד הא דאמ' ראמי בר אבא אמ' ר' אסי אסור לאדם שיהלך על גבי עשבים בשבת, מאי שדכאי? והילכתא מאי?

כבר פסקו בה רבנן הלכה לשריותא, דקא אמרינן והשתא דקימא לן כר' שמעון דאמ' דבר שאינו מתכוין מותר להלך על גבי עשבים ואף על גב דאיכא שדאכי. ומהן שדאכי? שורשן שלעשבים.

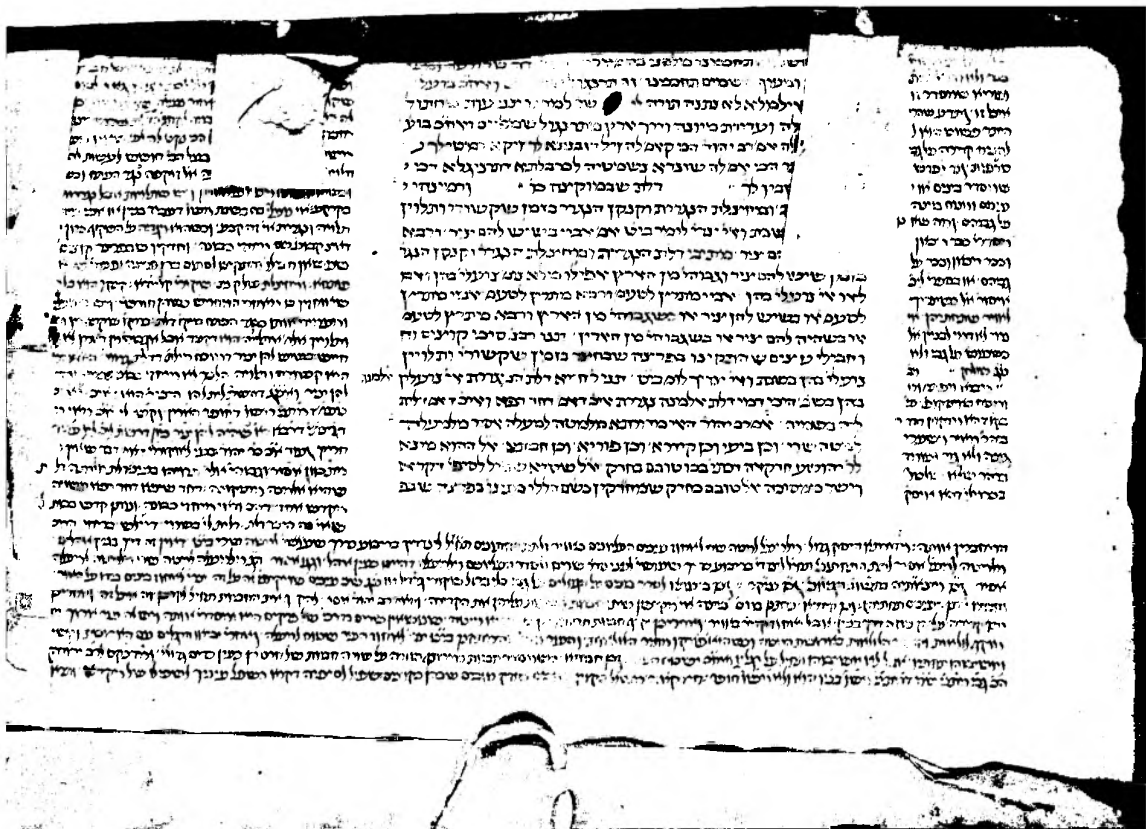
בכל עדי הנוסח הישירים מופיע אזכור מחלוקתם של ר' שמעון ור' יהודה רק בסופה של הסוגיא. ברם בחידושי רבינו חננאל (ריט ד"ה תני חדא, עמ' ריט) נאמר:

תני חדא אסור להלך על גבי עשבים בשבת. שנאמר ואץ ברגלים חוטא. ותניא אידך מותר. ופרקינן הא דתני אסור, ר' יהודה, דאמר דבר שאין מתכוין אסור. והא דתני מותר, ר' שמעון. ואמרינן אי בעית אימא הא והא ר' יהודה ולא קשיא... ואסיקנא והשתא דקיימא לן כר' שמעון דאמר דבר שאין מתכוין מותר... בכלהו שרי.

נוסחו של רבינו חננאל משקף עיבוד מאוחר יותר של הסוגיא על פי הוספת הגאונים "והשתא דקימא לן כר' שמעון...".

13 ראו קלכהיים, דבר שאינו מתכוין, עמ' 277-278.

14 ראו שפיגל, הוספות מאוחרות, עמ' 211-219, ובעמ' 213-214 התייחסות למקרה דנן.

קטע כריכה, בולוניה, Archivio di Stato MS Ebr. 518, מקביל לדפים צט ע"ב-קא ע"א בדפוסים שלנו